

ИЛК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ИШЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ПЕДАГОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Турдали Мухтаралиевич Султанов

Тошкент вилояти Чирчиқ Давлат педагогика институти

Нодира Назаркуловна Эшманова

Тошкент вилояти Чирчиқ Давлат педагогика институти

Аннотация: Ушбу мақолада илк мактаб ёшидаги ўқувчилар билан ишлашнинг ўзига хос педагогик жиҳатлари. Умумий ўрта таҳлим муассасалари ўқувчиларининг ёши ва психофизиологик хусусиятлари ҳақида қисқача маълумот берилган.

Калит сўзлар: шахс ривож, эҳтиёж, ақл, психофизиологик, онг, фаолият, тафаккур, касб-хунар, индивид, маданий контекст, ахлоқий фазилат, саводхонлик, ўқиш, фонетика, грамматика, чиройли ёзиш.

SPECIFIC PEDAGOGICAL ASPECTS OF WORKING WITH PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Turdali Mukhtaralievich Sultanov

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region

Nodira Nazarkulovna Eshmanova

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region

Abstract: This article discusses specific pedagogical aspects of working with first-grade students. A brief account of the age and psychophysiological characteristics of students in general secondary education is given.

Keywords: personality development, need, intellect, psychophysiological, consciousness, activity, thinking, profession, individual, cultural context, moral character, literacy, reading, phonetics, grammar, beautiful writing.

Бугунги глобаллашув жараенлари, фан –техника тараккиети инновацион жамиятга булган эhtiёж ёшлар учун кўплаб имкониятлар яратмокда. Ёшлар олдига бугунги замон билан хам нафас бўлиб тезкор қарорлар қабул килиш инновацион тафаккурни шакллантириш билим олиш касб-хунар танлаш жамият ва ўз келажаги учун онгли равишда фаолият юритишлари изланишлари лозим. Умумий ўрта тахлим муассасалари ўқувчиларининг ёши ва психофизиологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда уларнинг онгига умуминсоний қадриятлар ва юксак манавиятни янада чуқур сингдириш, уларни ватанпарварлик ва инсонпарварлик руҳида тарбиялаш лозим.

Демак болани неча ёшдан бошлаб ўқитиш керак деган муаммо педагогика учун муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Ота -онанинг кизиқишлари, орзу ниятлари асосида болани ўқишни уддалайдиган даражага етказмасдан мактабга бериши унинг соғлигига зарар етказди, бола машғулот мазмунини тушуниб ўзлаштира олмай қийналади ва ниҳоят ўқишдан орқада қолади. Аксинча, ўқиши лозим бўлган пайтдан кеч мактабга берилса, боланинг соғлом фаоллик талаб этувчи руҳий кучлари номақбул томонга бурилади, у қийналиб ўқийди. Ота-она ва тарбиячилар болани ўқишга беришдан аввал унинг ақлий қобилиятини, диққатини, мустақил фикрлаш даражасини, сўзларни ифодалай олиш борасидаги фаоллиги сифатларини пухта ўрганиб, тегишли хулоса чиқаришлари тавсия этилади. Агар юқоридаги омиллар кучли ва ижобий бўлса, болани 6— 7 ёшдан мактабга бериш маҳқул. Шунда болалар ўз ҳаётининг янги даврига қадам қўядилар. Энди боғчадаги ўйин фаолияти ўрнини тизимли мажбурий вақт билан боғлиқ ўқиш фаолияти эгаллайди. Албатта, бу даврдаги болалар учун ўйиндан мажбурий риоя этиладиган фаолиятга ўтиш қийин, буни ҳисобга олиш лозим. Ўзбекистон таолим тизимида шахсни ривожлантириш асосий вазифалардан бири ҳисобланади ва у бошланьич таолимдан бошланади. Шу жиҳатдан шахс ривожидида умумий

қонуниятлар деганда индивидни таҳлим ва тарбия воситасида ижтимоий шахсга айлантириш асослари тушунилади.

Бошланғич таҳлим давридаёқ ўқувчилар шахси умумий қонуниятлар асосида ривожлантирила бошлайди. Бу борадаги асосий қонуниятлар тизимини қуйидагилар ташкил қилади:

- ақлни ривожлантириш;
- естетик ҳис-туйғуларни ривожлантириш;
- жисмоний ривожлантириш;
- турли стрессларга бардошликни ривожлантириш;
- ўз-ўзига ишончни ривожлантириш;
- мустақиллик кўникмасини ривожлантириш;
- шахсий фаолликни ривожлантириш;
- ўзгаларга ва атроф-муҳитга муносабатни ривожлантириш.

Мазкур қонуниятлар асосида таҳлим ва тарбия жараёнида ўқувчилар шахси изчил ривожлантириб борилади.

Бошланғич таҳлимнинг маданий контекстини кучайтириш жараёнида 7-11 ёшли ўқувчиларга халқнинг миллий ва оилавий қадриятлари асосида билим бериш, уларнинг ахлоқий ва фаолият кўникмасини умуминсоний қадриятлар асосида шакллантиришга асосий эотибор қаратилмоқда. Мисол учун, Ўзбекистонда халқ анҳаналари, инсонпарварлик, халқпарварлик, ватанпарварлик, оилапарварлик қабилар миллий қадриятлар, бағрикенглик, демократлик, биродарлик сингарилар умуминсоний қадриятлар ҳисобланади. Шу сабабли бошланғич таҳлимнинг маданий контекстини кучайтиришда миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигига асосланиш тақозо этилади. Айни пайтда, шахс ривожиди ирсиятнинг аҳамияти деганда қуйидагилар назарда тутилади:

- а) ҳар бир бола шахсининг физиологик жиҳатдан ўзига хослиги;

б) ҳар бир бола шахсининг турлича ақлий ва ҳиссий имкониятларга эгаллиги;

в) баҳзи бир болалар шахсида туьма истеододнинг устуворлиги.

Шу тариқа ўқувчи шахси ривожда ирсият омили физиологик ва социологик вазифаларини бажаради. Бунда педагогик жиҳатдан бола шахсини ривожлантиришда унинг физиологик, психологик ва специфик хусусиятларига эҳтибор қаратилади.

•Ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш. Бунда қуйидагиларга эътибор қаратилади:

- ўқувчининг неча ёшдалиги;
- ўқувчи бўйининг ёшига мослиги;
- ўқувчи вазнининг ёшига мослиги;

ўқувчи жисмоний ривожланишининг ёшига мослиги.

Ўқувчиларнинг ақлий ривожини ҳисобга олиш. Бунда қуйидагиларга аҳамият берилади:

- ўқувчининг билим даражаси;
- ўқувчининг тушуниш даражаси;
- ўқувчининг фикрлаш даражаси;
- ўқувчининг қизиқиш даражаси.

Ўқувчиларнинг ижтимоий фаоллигини ҳисобга олиш. Бунда қуйидагиларга эътибор қаратилади:

- ўқувчининг ахлоқий фазилатга эгаллиги;
- ўқувчининг ўзгаларга муносабати ривожланганлиги;
- ўқувчининг ташаббускорлиги;
- ўқувчининг фаоллиги.

Кичик ёшдаги болалар жисмоний жиҳатдан нисбатан текис ўсадилар, ўғил ва қиз болалар ташқи кўринишлари билан бирбирларидан деярли фарқ қилмайдилар. Бўйи ўртача 120 см, оғирлиги 25 кг атрофида бўлади.

Кўрак қафаслари ва умуртқа поғоналари суякларининг етарлича қотмаганлиги туфайли улар тез шикастланишлари мумкин. Суяк ва мускуллари тез ўсади. Бу даврдаги ўқувчиларнинг бош мияси оғирлиги жиҳатидан ~ катталарникига тенглашса ҳам, тузилиши жиҳатидан фарқланади. Ўпка, қон томирлари ўсишда давом этади. Нафас йўли ва диафрагма бўш ривожланган бўлади, шу туфайли кичик ёшдаги ўқувчилар ҳаракатсиз қолсалар нафас олишлари сустроқ бўлиб, тана аҳзоларининг кислород билан таҳминланиши ёмонлашади. Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг юраги ўзидан катталарникига нисбатан икки марта кўп қон чиқаради. Юрак уриши минутига 90—92 мартага тўғри келади. Жисмоний ўсишга хос бу хусусиятлар кичик ёшдаги ўқувчиларга нисбатан ўқитувчи— тарбиячидан эҳтиёткорликни талаб қилади. Уларни асабийлашишдан сақлаш, кўпроқ ҳаракат қилишлари, очик ҳаводан фойдаланишлари ҳақида ғамхўрлик қилиш лозим. Стол, партада тўғри ўтиришларига, ручкани ўнг қўлда тутиш, дарс пайтларида қаттиқ ҳаракат қилмасликни назорат этмоқ даркор. Ўқиш меҳнатининг таъсири остида боланинг барча руҳий фаолияти ихтиёрий диққат, ихтиёрий хотира (ёдда қолдириш, эсга тушириш), ихтиёрий идрок (маълум мақсад асосида воқеа ва ҳодисаларни кузатиш), тафаккурни ихтиёрий идора этиш ва у билан 31 боғлиқ бўлган нутқ, ҳис-туйғу, ирода каби руҳий жараёнлар ривожланади. Бошланғич мактаб ўқувчилари ўқиш даврида буюмларнинг шакллари, яъни доира, учбурчак, тўғри бурчак, квадрат, кўпбурчакларни, ҳажмли фигуралар — шар, куб, параллелепипед, цилиндр, призма, конусларнинг шаклларини аниқ билиб оладилар. Мактаб ёшига етган болалар кичик вақт муддатларини (кун, соат, ярим соат, чорак соат, дақиқаларни) аниқ тасаввур қиладилар. Бу ёшдаги болалар узоқ вақт муддатларининг фарқини сезмайдилар. Боланинг хоҳишини 2 ҳафтадан кейин бажаришга ваъда берсангиз ҳам, 3 ойдан сўнг ёки ярим йилдан сўнг бажаришга ваъда берсангиз ҳам, у кўнаверади. Болаларни вақтнинг қадрига етишга, вақтни

аниқлаш ва уни бекор ўтказмасликка ўргатишни уларни дарсга кечикмай келишга ўргатишдан бошлаган маҳқул. Кейинчалик кундалик ички тартибга риоя қилиш, секин ва тез, оз вақт ва кўп вақтнинг нима эканлиги ўргатиб борилади ва ҳоказо. Болаларни яхши ўқишлари учун уларда кузатиш қобилиятини ўстириш, кузатувчанликни тарбиялаш даркор. Чунки кузатишлар буткул сезилмай келган ҳодисалар моҳиятини очиб беради. Кичик мактаб ёшидаги болалар эшитган ва ўқиганларини кўпинча ҳарфма-ҳарф, тўппа-тўғри маҳнода англайдилар. Шу сабабли болалар юқори синфларга чиққан сари улардаги тасаввур ва тушунчаларнинг кенгайишига, фаҳм-фаросатнинг ўсишига қараб ақлий ишларнинг ҳаммаси тобора мураккаблаштириб, такомиллаштириб борган маҳқул. 6—7 ёшдан 14 ёшгача бўлган болаларнинг хотираси жуда кучли тараққий этган ва хотирага олиш, уқиб олиш қобилияти анча ўсган бўлади. Иккинчи томондан эса, мактаб фаолияти, ўқув иши улардан маҳлум мақсад билан олдиндан хотирга олиши, онгли ва фаол равишда айтиб беришни, асосли равишда ўрганишни талаб қилади. Тажрибалардан маҳлумки, бу ёшдаги болаларнинг талаб ва қизиқишлари, одат ва сезгилари, тасаввур ва тушунчалари, хаёлий фаолиятлари, диққат-эҳтиборлари, тиришқоқликлари ва бошқа жиҳатлари борасида бир-бирларидан фарқ қиладилар. Айримлари бирон-бир соҳада истехдодли, қобилиятли бўлсалар, бошқалари иккинчи бир соҳада истехдодлидирлар. Баҳзиларида истехдод кўпроқ, баҳзиларида камроқ бўлади. Шу билан бирга, улар орасида турли кўринишдаги камчиликли, жумладан, дудуқ, кўзи яхши кўрмайдиган, қулоғи яхши эшитмайдиган, овози хаста, хотираси паст ва ҳоказо нуқсонли болалар ҳам учрайди. Ўқитувчи — тарбиячиларнинг вазифаси— болалардаги ҳамма ижобий майл ва интилишларни ўз вақтида англаш, уларни камол топтириш, салбий сифатларини йўқотиш, истеъдод ва қобилиятларини тобора ривожлантириш, камчилик ва нуқсонларни тиббиёт ходимлари ёрдамида йўқотиш, умуман, таҳлим-тарбия ишига

тўсқинлик қиладиган томонларини йўқотишдан иборатдир. Умумий таълим ва ҳунар мактабини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари амалга оширилаётган ҳозирги шароитда бошланғич таълим болаларни ҳар томонлама камол топтиришнинг асосини вужудга келтиради, уларда тез тушуниб, ифодали ўқиш, ҳисоблаш, ёзиш, равон сўзлаш ва маданий хулқ малакаларининг мустаҳкам шаклланишини таъминлайди. Бошланғич мактаб ўқишга ва ижтимоий-фойдали меҳнатга ҳалол муносабатни, Ватанга муҳаббатни тарбиялайди. Бошланғич синфларда ана шу вазифаларни бажаришнинг йўлларида бири ўқитишнинг таҳлимий, тарбиявий ва камол топтириш функцияларини амалга оширишдан иборатдир. Бошланғич мактабнинг ўқув дастурларида ўқитувчи ишининг ана шу йўналишлари ҳақида ран боради. Давлат дастурини бажариш — ҳар бир ўқув предметининг, таҳлимий, тарбиявий ва камол топтириш имкониятларини рўёбга чиқаришдир. Она тили дастурида саводхонлик, ўқиш, фонетика, грамматика ва чиройли ёзишни ўргатиш орқали болаларнинг нутқини ўстириш, инсон, табиат, ва жамият тўғрисидаги тасаввурини бойитиш, уларда ғоявий-сиёсий, ахлоқий ва эстетик тушунчаларни шакллантириш, мантиқий ва муайян образли фикрлашни ривожлантириш, ўқув машғулотлари ва китобга қизиқиш уйғотиш вазифалари қўйилади. Математиканинг таҳлимий имкониятлари ўқувчиларни тарбиялаш билан узвий боғлиқдир. Математика билан шуғулланиш болаларда илмий дунёқарашнинг асосларини таркиб топтиради, билиш қобилиятларини ривожлантиради, ўқишга ва меҳнатга ҳалол муносабатни, Ватанга муҳаббат туйғуларини тарбиялайди. Табиатшунослик курсининг мазмуни кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда жонсиз ва жонли табиат, меҳнат аҳли тўғрисида, табиатнинг йил фаслларидаги ўзгаришлар, ундаги нарсалар ва ходисаларнинг ўзаро боғлиқлиги тўғрисида жузҳий билимларни ҳосил қилади, уларни жонсиз ва жонли табиатини мунтазам равишда кузатишга ўргатади. Шахсий ва

ижтимоий гигиеник малакалар билан таништиради. Табиатшунослик болаларда табиатга мухаббат уйғотади ва уни муҳофаза қилишга интилишни вужудга келтиради, мантиқий фикрлаш ва нутқини ривожлантиради, кўникма ва малакаларни, меҳнах қилиш истагини, интизомлиликни, қатҳиятлиликни ва ўзаро ёрдам каби фазилатларни шакллантиради, ватанпарварлик тарбиясида ёрдам беради. Бошланғич синфлардаги «Меҳнат таҳлими» ўқув предмети ўқувчиларга таҳлим ва тарбия бериш, уларни камол топтириш тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Меҳнат таҳлими дастури техник, маиший хўжалик меҳнатини ва турли материалларга бадий ишлов бериш асосларини уз ичига олади. Мана шу ўқув предмети меҳнат маданияти асосларини, ижтимоий-фойдали меҳнат бўйича дастлабки кўникма ва малакаларни шакллантиради, меҳнат севарликни, меҳнатга тўғри муносабатни, тежамкорликни, табиатга ва ижтимоий мулкка эҳтиёткорона ёндошиш туйғуларини тарбиялайди, ғоявий-сиёсий, эстетик, жисмоний тарбияни амалга оширишда ёрдам беради, ижрочилик фаолиятига тайёргарлик билан бирга ижодкорлик қобилиятларини такомиллаштиради. Жисмоний тарбия дарсларида ўқитиш, тарбиялаш ва камол топтиришнинг ўзаро боғлиқ масалалари қуйидагилардан иборат: - ўсаётган организмнинг уйғун ривожланишига, соғлигини мустаҳкамлашга, чиниқишига ёрдам бериш; — ахлоқий ва иродавий фазилатларини, хулқ маданиятини тарбиялаш; — ўқувчиларни жисмоний маданият бўйича зарур билимлар билан қуроллантириш, уларда энг муҳим ҳаракат кўникмалари ва малакаларини ҳамда физкультура комплекси нормаларини топширишга тайёргарликни таркиб топтириш; — ўқувчиларда асосий жисмоний сифатларни ривожлантириш, кундалик ўйинларга, жисмоний машқларга, спортга барқарор қизиқиш ҳосил қилиш, ўзини жисмоний баркамол этишга эҳтиёжни тарбиялаш. Ўқитиш жараёнида таҳлимий, тарбиявий ва камол топтириш функцияларини ажратиш билимларини ўзлаштириш ҳамда зарур

шахсий сифатларни ш акллантириш учун яхши ш ароитларни вужудга келтиради. Дарсда билимларни ўзлаштириш жараёнида қарашлар ва маҳнавий сифатлар ҳам шаклланади, албатта, яҳни мазкур функцияларнинг бирлиги ва ўзаро боғлиқлиги кузатилади. Масалан, агар бола дастур материални ўзлаштиради, мустақил фикрлаши етарли даражада ривожланмаганидан қатҳи назар, унга юқори баҳо қўямиз. Ва аксинча, мустақил ҳолда ва ишонч билан мушоҳада юрита оладиган ўқувчи дастур материални етарлича ўзлаштирамаган бўлса, ижобий баҳо ололмайди. Ўқитувчининг ўқитиш функциялари ўзаро боғлиқлигини чуқур тушуниш унга дарснинг таҳлимий, тарбиявий ва камол топтириш вазифаларини ижодий йўсинда қўйиш ва ҳал қилиш имконини беради

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.Мирзиёев. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”. Тошкент – “Ўзбекистон” – 2016.
2. Ш.Мирзиёев. “Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курашимиз”. Тошкент – “Ўзбекистон” – 2016.
3. Ш.Мирзиёев. “Танқиди таҳлил, тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак”. Тошкент – “Ўзбекистон” – 2017.
4. Жумаев М.Е. Болаларда математика тушунчаларни шакллантириш назарияси.-Т.: “Илм-Зиё”, 2005
5. Тошкент Молия институти “Касбий педагогика” ўқув-услубий мажмуа 451б
6. Бошланғич таълим журнали 11-сон, 2017-йил.